

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm

İletişim Yayınları 2040 • Politika Dizisi 125

ISBN-13: 978-975-05-1584-2

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Siyami Kuzu

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETINKAYA

Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm

İÇİNDEKİLER

Önsöz: “Tevekkül” Ülkesinden Direniş Havzasına	
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA	7
Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011)	
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA	13
Arap İsyanlarını Anlamak	
JAMES L. GELVIN	63
Mısır’da İki Devrim Arasında Ordu ve 30 Haziran 2013’ün Tahlili	
HAZEM KANDİL	89
Arap Devrimlerinde Şiddet: Paradigmatik Bir Örnek Olarak Mısır	
FARHAD KHOSROKHAVAR	147

**Arap Baharı'nın Başlangıç ve
Kırılma Noktaları: Mısır ve Suriye**

METE ÇUBUKÇU 199

**İran: Yol Ayrımında
Bir Devlet ve Toplum**

YÜKSEL TAŞKIN 219

YAZARLAR 269

Önsöz: “Tevekkül” Ülkesinden Direniş Havzasına

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Elinizde tutmakta olduğunuz kitabın hikâyesi Özgür Üniversite’de başladı. 2012 yılının bahar döneminde bir grup arkadaşla beraber İstanbul Özgür Üniversite’de Ortadoğu’daki güncel gelişmeleri tartışmak için bir seminer organize ettik. Bu seminerden muradımız hem bölge üzerine çalışan arkadaşlarımızdan farklı bölgeler hakkında bilgi edinmek hem de bir süredir çok radikal bir toplumsal hareketliliğin yaşandığı ülkeler üzerine bir tartışma yürütmektir. O günlerde “bölge uzmanları”nda olduğu gibi kamuoyunda da bir şaşkınlık hakimdi. Ortadoğu üzerine çalışan ciddi isimlerden bir tanesi olan sevgili Hamit Bozarslan’ın seminerimizi düzenlediğimiz yıl yayımlanan kitabının önsözünde açık gönüllülükle itiraf ettiği gibi Arap ayaklanmaları hiçbir şekilde öngörülmemiş bir gelişmeydi.¹ Aslında bunda şaşılacak bir şey de yoktu. Zira tarihin gördüğü en önemli devrimlerden bir tanesi olan 1979 İran Devrimi sonrasında da gerek İran çalışmalarında gerekse de devrim literatüründe yapılan en sıcak tartışma, neden bu alanda çalışan uzmanların ve aydınların bu devrimi öngörememiş oldukları üzerineydi.²

1 Hamit Bozarslan, *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), s. 11.

2 Niddi R. Keddie (Der.), *Debating Revolutions*, (New York: New York University Press, 1995).

Birinci bölümde daha ayrıntılı olarak anlatmaya çalışacağım gibi direniş, devrim ve toplumsal hareketler genellikle üzerinde çok durulan olgular değildir. Görmezden gelinir. Muktedirlerce de unutturulmak istenir. Nitekim Arap isyanları öncesinde Ortadoğu denildiğinde akla otoriter rejimler, baskıcı partiler, yolsuzluk, klientalist ağlar gelirdi. Hatta kendi yazımda da vurguladığım gibi itaatkârlık ve tevekkül kültürel bir haslet, güç ilişkilerinden, zamandan ve mekandan bağımsız bir “öz” olarak tarif ve kabul edilir bu topraklarda. Ancak kitapta da üzerinde durulduğu gibi Ortadoğu tarihi boyunca farklı direniş biçimleri ve toplumsal hareketler hiçbir zaman eksik olmamıştır. Her devrim veya büyük isyan dalgasında olduğu gibi geriye doğru bakıldığında bu ayaklanmaları haber veren sayısız olguyla karşılaşmak işten bile değildir. Elbette farklı toplumsal huzursuzluklar, münferit başkaldırıları, grev gibi daha siyasallaşmış eylem biçimleri mutlaka bir ayaklanmaya, toplumsal başkaldırıya evrilmeliler. Ancak tarihe kuş bakışı baktığımızda yapısal dönüşümlere yol açan diğer siyasal, toplumsal ve iktisadi olaylar gibi toplumsal hareketlerin de toplumların tarihinde önemli izler bıraktığı görülür. Ortadoğu’da 2010 yılından sonra meydana gelen direnişler ve ayaklanmalar da artık bölgenin tarihini radikal bir şekilde değiştirmiştir.

İlk isyan ve işgal eylemlerinden sonra elbette muktedirler; büyük güçler, emperyalistler, iktisadi güçler olaylara dahil olmuşlar, gelişmeleri yönlendirmeye çalışmışlardır. Nitekim Libya’da en çıplak haliyle gördüğümüz gibi askeri müdahaleler de kısa bir süre içinde gündeme gelmekte gecikmemiştir. Ancak bu son gelişmelerin en önemli özelliği oryantalist bir bakış açısıyla genellikle tevekkül ve boyun eğme ile kodlanan ve tanımlanan Ortadoğu’nun sıradan insanının tarihin sahnesine bir özne olarak çıktığı gerçeğiydi. Tahrir Meydanı’nın yüzbinlerce insan tarafından işgali dünya çapında etkili olmuş ve “Occupy” (İşgal Et!) eylemine yol vermişti. Artık hegemonyasından çok şey yitirmiş neo-liberal otoriterlik ve otoriter siyasal rejimler dünyanın dört bir yanında sallanıyordu. İktisadi ve siyasi baskılar, eşitsizlikler mevcut nizamı reddeden, geleneksel kurum-

ları kullanmayan sıradan insanlar tarafından protesto ediliyordu. Tarihin sonuna gelindiğine inanılan, piyasanın ve teknokrat zihniyetin galip ilan edildiği bir dönem toplumsal patlamalar ve isyanlarla çalkalanmaya başlıyordu. Kuzeyi ve güneyiyle Akdeniz havzası artık devrimci kalkışmalarla ve direnişlerle alt üst olan bir bölge haline geliyordu.

Seminerimiz ve sonucunda ortaya çıkan bu kitap ülkemizde Arap Baharı tartışmalarıyla gündeme gelen politik tartışmalara dair her şeyden önce mevcut bilgi birikimine bir katkı yapmayı hedefliyordu. Ortadoğu'ya dair tartışmaların daha çok genel geçer bilgiler üzerinden yapıldığı ve gerek tarihsel gerekse de aktüel bilgiden yoksun olduğu bölge üzerine çalışanların çokça şikâyet ettiği bir durumdu. Bu kitap hem tarih boyunca Ortadoğu olarak adlandırılan bölgede ortaya çıkmış toplumsal hareketlere hem de güncel toplumsal çatışmalara tarih, iktisat, siyaset ve diplomasi zaviyesinden bakarak okura bölge hakkında bilgi sağlamak ve hali hazırdaki gelişmeleri sıradan insanın ve aşağıdakilerin tarafını tutarak ele almaya çalışacaktı. 2012'de başlayan serüvenimiz 2013'te Türkiye tarihinin önemli ayaklanmalarından bir tanesi olan Bahar İsyanı'nın patlak vermesiyle ve milyonlarca insanı sokağa dökmesiyle bir başka boyut kazandı. *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* kitabının "Gezi sonrası" kaleme aldığım 2. Baskı'ya önsözünde de belirttiğim gibi içinde yaşadığımız ülke 2008 yılından sonra önemli bir dönüşüm geçiren toplumsal hareketler dünyasının artık bir parçasıydı.³

Ancak ne yazık ki seminer dersimize çok değerli katkılar sunan Sinan Birdal, Foti Benlisoy, Seda Altuğ ve Erhan Keleşoğlu sunumlarını yazıya dökemeyince kitap projemiz biraz şekil değiştirdi. Ancak bu olumsuz durum okurlarımıza gelişen olaylar üzerine literatürün duayen isimlerini okuma fırsatı da sağlamış oldu. Sağ olsunlar Kaliforniya Üniversitesi (Los Angeles) öğretim üyesi James Gelvin, Oxford Üniversitesi'nden Hazem Kandil ve Paris EHESS'ten Farhad Khosrokhavar çok kısa

3 Y. Doğan Çetinkaya (Der.), "2008 Sonrası İsyanlar Üzerine", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

bir süre içerisinde Arap Baharı olarak adlandırılan süreç üzerine olan yazılarını kaleme aldılar. Başta beraber yola çıktığımız Türkiye'nin bölge üzerinde uzman ender gazetecilerinden Mete Çubukçu ve Marmara Üniversitesi'nden Yüksel Taşkın'ın da söz verdikleri yazılarını zamanında yetiştirmeleriyle projemizi nihayete erdirmekte muvaffak olduk.

Kitabın ilk makalesi yukarıda da değindiğim bölgeye ilişkin sorunlu bakış açısı ile başa çıkmak için yazdığım daha çok giriş niteliğinde olan tarihsel bir değerlendirmedir. Bu yazı Ortadoğu tarihinde direniş pratiklerinin, toplumsal hareketlerin ve siyasal devrimlerin modern tarih boyunca eksik olmadığını farklı ülkelerden örnekler ile göstermeye çalışıyor. Popüler kültürde ve medyada daha çok kültürel ve indirgemeci bir şekilde ele alınan Ortadoğu toplumlarının tarihi karşılaştırmalı bir perspektif ile analiz ediliyor. 19 yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna kadar ayaklanmalar, direniş biçimleri ve toplumsal hareketlerdeki sosyal ve siyasal aktörlerin evrimi ve bunların dünya iktisadi sistemleri ve büyük güçlerle olan ilişkilerine de bu çerçevede değiniliyor.

Daha sonra gelen yazılar güncel olayların farklı veçheleriyle ayrıntılı bir değerlendirmesini sunuyor okura. James Gelvin, Hazem Kandil, Farhad Khosrokhavar, Mete Çubukçu ve Yüksel Taşkın son dönemde ortaya çıkan ve Arap Baharı olarak adlandırılan olayları hem tarihsel bağlamına oturtarak hem de sosyal, siyasal ve diplomatik ilişkileri mercek altına alarak analiz ediyorlar.

Bu kitap birçok kimseye teşekkür borçlu. En başta seminerimizi mümkün kılan ve neo-liberal eğitim sistemi dışında ve karşısında alternatif arayanlar için bir vaha olan Özgür Üniversite ve elbette ki sevgili Yıldız Uygun. Bu kitabı ortaya çıkaran tartışmalar çerçevesinde bir araya gelen ve Türkiye kamuoyunun birçok alanda ihtiyacı olan bilgiyi üretme ve kamulaştırma noktasında önemli adımlar atmaya başlayan Emek ve Toplum Araştırmaları Merkezi (EMEKTAR). Bu iki kurum yanında sevgili Akın Emre Pilgir; Gelvin, Kandil ve Khosrokhavar'ın makalelerini çok kısa bir zaman içerisinde Türkçeye çevirdi. Barış

Çatal gerek çevirilerin gerekse de Mete Çubukçu'nun konuşma metninin son okumalarını yaparak çok önemli bir zamanda yardım elini bizden esirgemedi. Bilge Seçkin Çetinkaya her zamanki gibi kitabın ruhuna uygun değerlendirmelerini ve uzun süren derlenme sürecinde cesaretlendirmelerini yapmaktan bıkmıp usanmadı.

Bu kitap kendini, matrix'e değil de, daha özgür ve eşit bir dünya için mücadele eden ayaktakımının dünyasına ait görenlere ithaf edilmiştir.

Beyazıt, Ocak 2014

Kalın Çizgilerle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1798-2011)

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

I

Fitili 2010 yılının sonunda Tunus'ta yakılan bir başkaldırı ateşi başlangıçta hiç kimsenin tahmin etmediği bir şekilde bütün Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu sardı ve derinden sarstı. Arap Baharı olarak adlandırılan ve sırasıyla Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de çok ciddi siyasal sonuçlar üreten bu ayaklanma dalgası birçokları için sürpriz oldu. Toplumsal hareketler, isyan, başkaldırı ve devrim sanki Ortadoğu'ya ve Arap halklarına yakıştırlamamıştı. Aslında toplumsal hareketler üzerine çalışanlar için bu şaşkınlığın kendisi de bir sürpriz olmadı. Beş yıl önce toplumsal hareketler üzerine kaleme aldığım bir yazıda altını çizmeye çalıştığım gibi toplumsal hareketler yönetici elit, ana akım medya ve mevcut siyasal sistemin organik aydınları tarafından genellikle görmezden gelinir ya da azımsanır.¹ Her ne kadar insanlık tarihinin çok önemli bir parçası da olsa toplumsal hareketler, ayaklanmalar ve farklı farklı direniş örnekleri her seferinde bir yenilik, çabucak üstesinden gelinmesi gere-

1 Y. Doğan Çetinkaya, "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, (Der.) Y. Doğan Çetinkaya, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 15-16.

ken bir felaket olarak nitelendirilmeye çalışılır. Oysa toplumsal hareketler, direnişler ve ayaklanmalar siyasal ve sosyal hayatın mütemmim cüzüdür. Nitekim günümüzde olduğu gibi aşağıdan örgütlenen isyanlar, ayaklanmalar ve farklı direniş türleri dünyanın farklı bölgelerinde kendilerini hatırlatmaktan hiçbir zaman geri durmazlar – özellikle de iktisadi, siyasal ve toplumsal olarak radikal yapısal dönüşümlerin yaşandığı zaman dilimlerinde. Aslına bakılırsa bugün olduğu gibi büyük yapısal dönüşümlerin yaşandığı zamanlarda değişik tepki biçimleri ve şiddet içeren direnişler sıradan bir hal bile alabilirler. Ancak her seferinde bu tür olaylar toplumsal hafızadan silinmeye ve unutturulmaya çalışılır. Bunları hatırlatmak ve gün yüzüne çıkarmak da her seferinde yine toplumsal hareketlerin kendisine düşer. Bundan dolayı ne Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da ortaya çıkan ayaklanmalar ne de bunlara dair ortaya çıkan muhafazakâr değerlendirmeler toplumsal hareketler ile ilgilenenler için bir sürprizdir. Mücadele ettikleri alanlar ve konuların yanında tarihe ilişkin “unutturma-yeniden hatırla(t)ma” didişmesi toplumsal hareketler için bir başka mücadele alanı olmak durumundadır.

Ancak toplumsal hareketlerin Ortadoğu’da ortaya çıkması bazı ek güçlükleri de beraberinde getirir. Bu durum da Ortadoğu toplumlarına eleştirel bir gözle bakanlar için sürpriz değildir. Zira uzun yıllardır kurumsallaşmış Şarkiyatçılık çalışmaları (her ne kadar yıllardır radikal eleştirilere tâbi tutulmuşsa da) Ortadoğu’ya ilişkin kültürel özcü değerlendirmeleri kurumsallaştırmıştır. Zira Şarkiyatçılık Çalışmaları ve şarkiyatçı söylem sömürgeciler ve sömürgeler arasındaki eşitsiz bir iktidar ilişkisinin ürünüdür ve bu durumda herhangi bir değişiklik yaşanmadığı için gündelik hayatta ve ana akım medyada en bayağı oryantalist söylemle karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Toplumsal hareketler üzerine yaptığım bir derlemede sadece geçerken değinebildiğim gibi “Doğu” toplumları adı altında Avrupa dışı ülkeler ve halkları tek bir başlık altında ele alınır.² Bunların direniş ve muhalefet etme geleneklerinin olmadığı varsayılır. Var-

2 A.g.e., s. 42-44.

sayılır zira toplumsal tarih çalışmaları “Batı” olarak kodlanan bölgelerin dışında hâlâ emekleme aşamasındadır. Yani dersimiz Ortadoğu tarihi ise ve konu da direniş veya devrim ise ilk aklımıza gelen şey, bunun yokluğudur. Ortadoğu’da direniş, devrim, aşağıdan hareketler, toplumsal hareketler hakim paradigmalara göre olamaz. Bundan dolayı Ortadoğu’da aşağıdan hareketlere karşı var olan muhafazakâr ve elitist bakış açısıyla mücadele etmek toplumsal tarih araştırmalarının çok gelişkin olduğu Avrupa’ya oranla daha zordur. İtaatkârlık ve tevekkül kültürel bir haslet, güç ilişkilerinden, zamandan ve mekandan bağımsız bir “öz” olarak tarif ve kabul edilir. Bu bölgelerde tepki ancak modernleşmeci seçkinlerin yukarıdan dayattıkları politikalara karşı verilen insiyaki direnişlerdir. 11 Eylül sonrası gündeme gelen İslâmî terör tartışmalarında olduğu gibi politik şiddet de yine daha çok kültürel bir çerçeve içinde tanımlanır.³

Yazıya bu iki olgu ile başlamamın nedeni Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalara ilişkin tartışmalara bu bakış açısının hakim olmasıdır. Gerek bu ayaklanmaları Büyük Güçler’in veya emperyalizmin bir oyunu olarak değerlendiren gerek yıllardır baskı altında tutulan Ortadoğu halklarının nihayet Batı’nın izlediği yolu izleyip liberal demokrasi için ayağa kalktığını iddia eden eğilimler aynı öncülde yola çıkıyorlar. Herşeyden önce değindiğimiz gibi Ortadoğu tarihinde direniş ve muhalefet etme geleneğinin olmadığı varsayılıyor. Bu bölgede değişimin ve dönüşümün ancak doğrudan yabancı işgali ya da “Batı” eğitimi almış bürokratlar tarafından dışarıdan ihraç edilerek ya da toplumun tek “gerçek” temsilcisi sayılan muhafazakâr gruplar tarafından gerçekleştirileceği iddia ediliyor. Hatta cemaatlerin bu coğrafyada tarihsel olarak tek gerçek sosyal yapı olduğu kabul ediliyor. Bundan dolayı da toplumun yeknesak bir yapı arz ettiği düşünülüyor. Bunun sonucunda da şöyle bir varsayım çıkılıyor: Ortadoğu’da içsel bir dinamik yoktur.

3 Bu nedenle Asaf Bayat isyan ettiğinde irrasyonel ve saldırgan, etmediginde ise ölü ve umarsız olarak nitelenen Arap sokağının her şekilde lanetlendiğine dikkat çekerken son derece haklıdır. Asaf Bayat, “The ‘Arab Street’” *The Journey to Tahrir: Revolution, Protest and Social Change in Egypt*, (ed.) Jeannie Sowers ve Chris Toensing, (Londra Verso, 2012), s. 75.